

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДАВНЬОІНДІЙСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ФОНОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Наявність спільних рис, притаманних давньоіндійським описам фонетичної системи санскриту, що виникли з VIII по V ст. до н. е. й сучасним фонетиці та фонології, давно привертала увагу дослідників (див., напр., [Vare 1976]). Як відомо, ще за часів оформлення ведичного канону, приблизно наприкінці VIII ст. до н. е., в межах давньоіндійської лінгвістичної традиції, виникнення якої можна датувати цим періодом, склалася система впорядкованого опису санскритських звуків поза зв'язком з якою б то не було системою письма [Deshpande 1997, 35–38; Видунас 2014, 107]. Відтак давньоіндійські вчені були першими з нині відомих дослідників, хто замислився над питанням класифікації звуків людської мови. Разом із тим класифікація звуків санскриту та їхні фонетичні визначення містяться не тільки у відомій граматиці Паніні (V–IV ст. до н. е.), а й у досить великій кількості трактатів, написаних у VII–II ст. до н. е. Отже, можна констатувати, що у V ст. до н. е. в Індії вже було винайдено алгоритми опису звуків мови й розроблено фонетичну класифікацію звукової системи санскриту.

Щоправда, на відміну від сучасних фонетичних описів, витоки цієї класифікації спиралися не на опис абстрактних ознак мовлення, а на конкретні тексти. Так, кожен з п'яти трактатів *prāṭiśākhya*, що дійшли до наших часів, стосується конкретного ведичного тексту. Найдавнішим із них є *R̥gveda-prāṭiśākhya*, причому, як можна зрозуміти з його назви, цей трактат стосується Рігведи. Цікаво, що ця класифікація склалася до появи відомої граматики Паніні, а її творці мали на меті суто практичне завдання – забезпечення адекватного озвучування священних текстів за умови суто усного передання традиції, адже записувати індійські релігійні тексти почали значно пізніше – у II ст. до н. е. [Видунас 2014, 107].

Варто зазначити, що Рігведа дійшла до нас у двох редакціях – *Samhitāpāṭha* і *Paṭhapāṭha*. У першій редакції континуально представлений текст трансформується згідно з правилами взаємодії звуків у потоці мовлення (*saṃdhi*), у другому – текст представлений дискретними одиницями у вигляді слів, розділених за морфологічними ознаками [Видунас 2014, 108]. Саме потреба в такому розділенні й викликала необхідність створення вищезгаданої класифікації звуків, яка з появою алфавітного письма набула вигляду, близького до сучасних систем класифікації. З другого боку, тільки опозиція континуальної та дискретної версій могла «стимулювати розвиток фонетики, чії правила дозволяли переходити від “послівного” розчленування конкретного ритуального тексту до його “злитого” озвучування... Стимулами для появи фонетики стали, з одного боку, потреби ритуальної практики, яка зобов'язувала якнайточніше дотримуватися норм вимови для рецитації ведійських гімнів, створених архаїчною та вже малозрозумілою мовою, а з другого боку, прагнення жерців-брахманів зберігати священні тексти, що передавалися усно, та навчати цих текстів прийдешні покоління...

Підсумком систематизаторської роботи фонетистів стали... зведення правил, кожне з яких орієнтувалося на якусь одну з вед і було розраховане на певний контингент користувачів» [Захар'їн 2014, 112].

Протягом тривалого часу ці зведення функціонували винятково в усній формі, записані вони були на початку нашої ери, а до нас дійшли значно пізніші тексти. Наприклад, текст самої Рігведи алфавітом деванагарі був записаний лише в XI ст. н. е. [Елизаренкова 1974, 8].

Незважаючи на те що давньоіндійська система письма була фонетичною, давньоіндійські автори виявляють розуміння того, що існує різниця між елементом мови як певною абстрактною одиницею та представленням цього елемента в мовленні. Давньоіндійські вчені набагато раніше, ніж європейські, визначили основні закономірності звукового боку людської мови, хоча й зробили це дуже узагальнено. Головним та спільним завданням усіх вироблених ними правил був детальний опис звуків та їхніх артикуляційних ознак. Так, у їхніх працях визначені основні органи й місця артикуляції, роль способу утворення у визначенні звука. Окрім цього, розглядалися також інші фонетичні проблеми, наприклад кількісні протиставлення голосних і приголосних, опозиція складів за “вагою”, характеристики тонів та їхня взаємодія у слові, манери фонації тощо. При описі голосних індійські вчені виходили з того, що основними звуками є *a*, *i* та *u*, інші голосні вважалися перехідними, довгота не вважалася диференційною ознакою.

Варто зазначити, що давньоіндійські фонетичні описи подекуди були точнішими й повнішими, ніж ті, що виникли в Європі у XVII–XVIII ст. Окрім того, знайомство європейських учених із санскритом і початок порівняльно-граматичних досліджень у Європі в XIX ст. сприяли глибшому вивченню звукового боку мови й розвитку загальної фонетичної теорії. Давньоіндійські фонетичні описи містили інформацію, не відому європейським вченим наступних епох, особливо щодо звуків, відсутніх у європейських мовах. Надалі знайомство європейських дослідників зі здобутком давньоіндійських вчених вплинуло на розвиток фонетичної науки на Заході і сприяло формуванню сучасної фонетики як окремого розділу науки про мову. Великий вплив мала індійська лінгвістична традиція і на арабських філологів.

Сучасна фонетика й фонологія навіть запозичили деякі давньоіндійські терміни, наприклад вищезгаданий *saṃdhi* – термін, що набув використання у сучасній лінгвістиці. Не менш цікавим є зіставлення сучасних фонетичних уявлень з давньоіндійськими, що склалися набагато раніше і на зовсім іншому мовному матеріалі. Так, з точки зору давньоіндійської лінгвістичної традиції, пасивні органи артикуляції співвідносяться з місцем (*sthāna*) породження звука, а активні – з “артикуляторами” (*kaṛāna*).

Взаємодія “місця” й “артикулятора” описувалася в термінах “зусиль” (*prayatna*), які розділялися на “внутрішньоротові” (*ābhyantara*) й “зовнішньоротові” (*bāhya*). Зовнішньоротові зусилля розподілялися на одинадцять підвидів, найважливішими з яких були бінарні протиставлення корелятивних ознак на зразок дзвінкості, аспірованості та назальності, а також тернарні градації тонів. З-поміж внутрішньоротових головною вважалася опозиція “контактності”, яка дозволяла відокремити “неконтактні” (*aspr̥ṣṭa*) вокоїди (голосні й апроксиманти) від “контактних” (*spr̥ṣṭa*) невокоїдів [Захарьїн 2014, 113]. Таким чином, у результаті копіткої та довготривалої роботи з опису й класифікації елементів санскритського мовлення давньоіндійські вчені створили аналітико-таксономічну модель опису звукового боку цього мовлення, яка відіграла важливу роль у створенні алфавітних систем письма, зокрема деванагарі. Уся давньоіндійська культурно-культурна традиція була орієнтованою переважно на слово, що звучить, і тому головне завдання фонетики полягало у виробленні “дедалі точнішого опису й класифікації артикуляторних характеристик звуків мовлення” [Захарьїн 2014, 116; Deshpande 2000, 142].

Для кращого розуміння впливу індійської лінгвістичної традиції на сучасні дослідження в галузі фонетики й фонології варто розглянути деякі давньоіндійські фонетичні уявлення й пов’язані з ними терміни з їхніми сучасними відповідниками.

Класична “західна” фонетика, яка досліджує матеріальну базу звукового повідомлення, має справу з трьома його аспектами: артикуляційним, акустичним і перцептивним. Як відомо, з усіх розділів фонетичної науки найбільш розробленою для вивчення саме функціонування звукової системи мови є фонологія. Така налаштованість фонології часто навіть призводить до того, що фонетика й фонологія термінологічно протиставляються одна одній: слово “фонетика” вживається як синонім виразу “субстанціональна фонетика”, а “фонологія” позначає функціональну фонетику.

Такий погляд на фонологію не в останню чергу викликаний тим, що ідеї, покладені в основу фонологічних досліджень М. Трубецького, І. Бодуена де Куртене, американських дескриптивістів, Л. Щерби та його учнів, дали розвиток напрямку, який можна назвати функціональною фонетикою або фонологією.

Більшість, якщо не усі фонологічні школи, об’єднує одне завдання: визначити принципи класифікації одиниць, що спостерігаються в потоці мовлення і дозволяють відділити значущі звукові відмінності від незначущих (рівень диферентеми – артикулеми). Результатом такої класифікації є набір смислорозрізнявальних звукових одиниць – фонем. Прийоми фонологічного аналізу, особливо ті з них, що були розроблені в рамках празької та американської фонології, являють собою приклад формалізації діяльності лінгвіста з вилучення з транскрипційного запису звукового матеріалу тих деталей, які не є важливими для розрізнення смислів. Таким чином, опис звукового ладу мови, створений у межах традиційної фонології, – це статична класифікаційна модель [Кодзасов... 2001, 324].

Ключовим поняттям такої моделі, як і фонології в цілому, є поняття фонем, яке корелює з давньоіндійським терміном *varṇa*, котрий у сучасних дослідженнях часто перекладається як “фонема”. Однак варто зазначити, що цей термін не точно відповідає його сучасному тлумаченню, часто він скоріше відповідає терміну “алофон”. З другого боку, такий термін, як *varṇa*, може відповідати цілому сімейству з 18 звуків [Deshpande 2001, 15].

Зовсім інші моделі виникають у генеративістських дослідженнях. Вони моделюють не стільки звуковий бік мови, скільки звукову поведінку людини в контексті породження мови. Такі моделі можна вважати динамічними [Кодзасов... 2001, 325]. Давньоіндійській лінгвістичній традиції також був притаманний такий динамічний підхід. На думку деяких дослідників, Паніні, створюючи свою санскритську граматику, а саме “Восьмикнижжя” (*Aṣṭādhyāyī*), розробив нову, породжуючу модель, яка передбачала рух від функцій до сегментів та їхніх характеристик. Використовуючи функціонально-фонологічні критерії, вчений докорінно переробив відомості, отримані в результаті аналізу вищезгаданої аналітико-таксономічної моделі й наявних на той момент систем письма [Захарьїн 2014, 117].

Серед лінгвістів, що не займаються фонологією, є поширеною думка про високу міру визначеності понять фонології та про значну точність процедур фонологічного аналізу. Справді, фонологія – джерело й дослідний полігон для більшості методів і концепцій, покликаних зробити науку про мову по можливості точнішою. Однак, незважаючи на відносну простоту об’єкта фонологічного дослідження, серед фонологів досі немає згоди щодо кардинальних понять фонології [Касевич 1983, 3].

М. С. Трубецької вважав фонетику вченням про звуки мовлення, а фонологію – вченням про звуки мови. На думку вченого, фонологічне дослідження має брати до уваги тільки те, що саме у складі звука несе певну функцію в системі мови, тоді як для фонетики важливими є усі характеристики звукового повідомлення. Повторюючи порівняння, зроблене Р. Якобсоном, він зазначає, що фонологія має такий стосунок до фонетики, як політекономія до товарознавства, а наука про фінанси – до нумізматики [Трубецької 2000, 19].

У ті часи, коли М. С. Трубецької, будучи членом Празького лінгвістичного гуртка, розробляв основи фонології, метод моделювання в лінгвістиці ще не набув такого

поширення, як нині. Отже, термін “фонологічна модель” щодо класичної теорії М. Трубецького вживати було б не зовсім коректно, тим більше що жодна теорія не вичерпується моделями, що виникають у її межах. Однак через те, що М. С. Трубецької вважав, що головним завданням наукового опису звуків мови є виявлення засобів, за допомогою яких побудовані смислорозрізнавальні опозиції між лексичними одиницями цієї мови, й керувався цими міркуваннями при створенні своєї теорії, на підставі відомостей, отриманих за її допомогою, можна задовільно описати звукову систему мови.

Як відомо, в галузі десигніки мінімальною лінгвістичною одиницею є диферен-тема. У мовах світу диферентем налічується близько двадцяти у плані мови, нато-мість у плані мовлення вони можуть утворювати близько $9,6 \times 10,18$ відношень типу “диференційність” [Тищенко 2000, 203]. Навіть якщо наведені числа не є точними, різниця в порядку величин свідчить про те, що таке абстрактне поняття, як дифе-рентема, що визначає властивість елементів мови вступати у функціональні опо-зиції, дозволяє моделювати звуковий бік мовлення в його різноманітності. Теорія Трубецького побудована саме на функціональних опозиціях, які визначають здат-ність звуків бути носіями розрізнавальних (або дистинктивних чи диференційних) ознак. Отже, модель опису звукової системи конкретної мови, створена на основі цієї теорії, повинна мати в основі диферентеми, які дозволяють розрізняти звуки з точки зору їхніх диференційних ознак, що, у свою чергу, дозволяють (або не до-зволяють) цим звукам бути носіями смислу.

За М. Трубецьким, фонологічний зміст фонемі – це сукупність усіх її фоноло-гічних ознак, тобто ознак, спільних для всіх варіантів цієї фонемі, що відрізняють її від інших, насамперед близькоспоріднених, фонем у досліджуваній мові.

Ознаки можуть бути диференційними та недиференційними. Різниця між ними полягає ось у чому: диференційні ознаки протиставляють значення, а недиферен-ційні – ні; значення диференційної ознаки неможливо вивести з контексту, недиференційної – можливо; значення диференційної ознаки не розподілене позиційно, а недиференційної – розподілене. Протиставлення диференційних та недиферен-ційних ознак є основою для фонемізації, тобто для переходу від звуків до фонем у записі слів. Отже, фонема описується сукупністю диференційних ознак, а звук мов-лення – усіма ознаками, які можна йому приписати [Кодзасов... 2000, 203].

Із системної точки зору ознаки можуть бути конститутивними, що визначають межі варіювання (до числа таких ознак належать, наприклад, місце та спосіб утво-рення), корелятивними, що розрізняють фонемі, однакові за місцем та способом утворення, що протиставлені наявністю додаткової артикуляції або участю голосу, та відносними, що пов’язані з кількісними характеристиками фонем, а також здат-ністю фонем до чергування та сполучення.

Звуки, які відрізняються один від одного лише недиференційними ознаками, є варіантами однієї фонемі. М. Трубецької наводить правило фонематизації, яке можна сформулювати як критерій фонетичної близькості й додаткової дистрибуції: якщо фонетично близькі звуки ніколи не зустрічаються в одній позиції, то це додат-ково розподілені варіанти однієї фонемі [Кодзасов... 2001, 332].

Основною проблемою практичного застосування цього простого правила є неяс-ність критерію фонетичної близькості. До цього варто долучити принцип вільного варіювання, який також припускає неоднозначне тлумачення. Єдине, що можна ска-зати цілком впевнено в межах класичної фонології про варіювання фонетично близь-ких звуків, зводиться до твердження про те, що коли звуки зустрічаються в одній позиції та варіюють без зміни значення, то це факультативні варіанти однієї фонемі.

Диференційні ознаки фонемі можуть утворювати різні типи опозицій, розподіле-них за певними системними ознаками: за відношенням до системи звуків конкретної мови, за відношенням між членами опозицій та за обсягом смислорозрізнавальної

сили [Трубецкой 2000, 332]. Можливо, саме через це серед учених немає єдиної думки щодо того, чи можна вважати ваṅa фонемою. Деякі властивості фонери їй притаманні, деякі – ні. Але важливим є те, що це важливий термін у плані диференціації ознак звучання, адже не випадково одне з основних значень цього слова – колір [Лысенко 2014, 18].

Крім класифікації та опису окремих звуків, давньоіндійські фонетисти приділяли увагу фонетичним явищам, які виникають на межі значущих одиниць, зокрема були встановлені правила комбінаторних змін на межі слів – saṁtāna (тяглість, перехід), термін, що пізніше був витіснений терміном saṁdhi (з'єднання). За сучасними фонологічними уявленнями в основі цих змін лежить таке явище, як нейтралізація (зняття протиставлень). Вона буває двох типів: розв'язувана – коли звуки слабких позицій перевіряються за сильними позиціями й підводяться під відповідні фонери – й нерозв'язувана – коли звуки слабких позицій є представниками архіфонери за відсутності сильних позицій для кожного з членів архіфонери.

Головною рушійною силою фонетичних змін, що відбуваються в потоці мовлення, є прагнення мовця до зменшення м'язових зусиль при переході від артикуляції одного звука до іншого, а причиною – накладання екскурсії попереднього звука на рекурсію наступного. Залежно від того, які звуки, однорідні чи різнорідні, взаємодіють у потоці мовлення, відбувається асиміляція або акомодация звуків. У межах фонології ці процеси розглядаються в контексті збереження або нейтралізації диференційних ознак фонери, що представляють звуки, які беруть участь у зазначених процесах. Логічно припустити, що при сполученні двох фонери, артикуляція однієї з яких потребує більшого м'язового зусилля, відповідні органи налаштовуються на артикуляцію саме цієї фонери, відтак диференційні ознаки другої фонери можуть нейтралізуватися, що викликає відповідні фонетичні зміни [Лебедев 2004, 55].

Позиція нейтралізації виникає в результаті впливу позиційних обмежень на дію фонологічних протиставлень. М. Трубецькой розрізняє два основних типи нейтралізації – така, що зумовлена контекстом, і така, що зумовлена структурою. У першому типі нейтралізація залежить від сусідніх фонери і відповідає комбінаторним звуковим змінам. Тут нейтралізація може мати асимілятивний та дисимілятивний характер. У другому типі нейтралізація зумовлена структурою та місцем фонери у слові, тобто відповідає позиційним звуковим змінам. Існує два типи позиційної нейтралізації: відцентрова, пов'язана з кінцевою та початковою позиціями (реалізується на межі слова або морфеми), і редуکتивна, що стосується складів, які перебувають у ненаголошених позиціях.

Зрозуміло, що можливим є сполучення вищезазначених типів, отже, нейтралізація може бути комбінованою, наприклад асимілятивно-дисимілятивною, відцентрово-редуктивною, або асимілятивною, обумовленою контекстом, поєднаною з відцентровою, обумовленою структурою. Наслідки такого сполучення різних типів нейтралізації можуть бути діаметрально протилежними: від різкого зменшення позицій нейтралізації до становища, коли нейтралізована опозиція може виконувати смислорозрізнявальну функцію, нехай і в дуже обмеженій кількості випадків.

Попри наявність різних тлумачень поняття нейтралізації різними школами й дослідниками, усі вони використовують як головний критерій здатність або нездатність відповідної пари звуків виконувати розрізнявальну функцію. Окремі дослідники взагалі вважають, що фонери не піддаються нейтралізації, яка, на їхню думку, має сенс тільки в контексті сприйняття мовлення, а саме явище є окремим випадком контекстно обумовленої омонімії.

Згідно з поглядами М. С. Трубецького, в позиції нейтралізації виникає (або, скоріше, проявляється. – О. Х.) таке явище, як архіфонема, під яким розуміють сукупність релевантних ознак, спільних для певної пари фонери. Треба зазначити, що далеко не всі лінгвісти погоджуються з тлумаченням явища нейтралізації, поданим

М. С. Трубецьким (див., напр.: [Зиндер 1979, 60]). Відтак і термін “архіфонема” може тлумачитися по-різному. Утім, нам здається доцільним, слідом за Трубецьким, у разі необхідності розглядати фонему як представника архіфонем, що дозволяє охопити більшу кількість релевантних ознак у межах єдиної системи класифікації. У тих випадках, коли та чи інша корелятивна опозиція має самостійне фонологічне значення, її представлення як різних варіантів реалізації однієї архіфонем також має сенс, наприклад коли йдеться про таке фонетичне явище, як чергування в позиціях нейтралізації.

Нездатність фонематичного протиставлення постійно забезпечувати розрізнення усіх значущих елементів мови дала підстави дослідникам шукати фонетичні одиниці, більші за фонему. Зокрема, М. Халле такою одиницею вважає морфону, С. І. Бернштейн запропонував термін фонема другого ступеня”, а Р. І. Аванесов таку одиницю називає фонемним рядом. Ці міркування, а також неоднозначність у тлумаченні певної кількості фонологічних опозицій зумовили виникнення такого розділу лінгвістичної науки, як морфонологія, що досліджує фонологічну структуру морфем різного типу й місце фонологічних відмінностей у морфологічних процесах.

Витоки вчення про глибокий зв’язок граматики з фонологією та конкретні форми проявів цього зв’язку можна виявити вже в індійській граматичній традиції. Утім, необхідність виокремлення морфонології в окрему дисципліну стала очевидною лише з появою класичних праць М. Трубецького та І. Бодуена де Куртене.

Доцільність морфонологічного підходу обумовлена тим, що існують певні кореляції між фонологічним складом морфеми та здійснюваними нею функціями – в морфонології є особливо очевидними зв’язки між здатністю морфеми зберігати тожність самій собі навіть при зміні її фонологічного складу та її здатністю сигналізувати за допомогою цієї зміни про зміну її функцій.

Прикладом групи явищ, що їх досліджує морфонологія, є чергування. Фонетичні (фонетично позиційні) чергування обумовлені дією позиційних законів і не мають винятків, а граматичні (фонетично непозиційні) – є результатом історичних процесів, що відбувалися в мові в процесі її розвитку.

Відтак при аналізі конкретного чергування необхідно водночас враховувати як фонетичні, так і морфологічні чинники, що й обумовлює “гібридний” характер морфонологічного підходу.

Відмінність такого підходу від “звичайного” фонологічного опису фонетичних явищ полягає в тому, що тут вони розглядаються функціонально, у зв’язку з іншими ярусами мови, насамперед із морфонологією.

Отже, морфонологія – це «фонологія в дії, це фонологія значущих одиниць, з одного боку, й “озвучені” морфологія, словотвір, синтаксис – з другого» [Касевич 1986, 52].

Давньоіндійська лінгвістична традиція також демонструє морфонологічний підхід. Так, можна припустити, що, обмірковуючи “Вступ” до свого “Восьмикнижжя”, Паніні брав до уваги як спостереження фонетистів, так і будову алфавіту і, встановлюючи відповідність між відомостями з обох цих джерел та граматику мови, створював нову, (мор)фонологічну модель опису [Захарьїн 2014, 119].

Цікаво, що пауза також була включена давньоіндійськими вченими в загальну хронометричну систему мовлення. Її одиницею проголошувалась *mātrā* [Лысенко 2014, 20], що дуже нагадує мору в сучасній просодичній морфології.

З метою ілюстрації подібності та розбіжностей класифікації приголосних порівняємо типову сучасну класифікацію приголосних з відповідною давньоіндійською.

Як відомо, цільова артикуляція приголосних пов’язана з утворенням перешкоди для повітряного потоку, що проходить крізь голосовий тракт. Відтак класифікація приголосних у системах універсальної класифікації, базованих на артикуляційних моделях мовлення, пов’язана насамперед із типом перешкоди та місцем, де вона

утворюється. У такій класифікації враховується також робота органів артикуляції, не задіяних безпосередньо в утворенні перешкоди, якщо ця робота приводить до фонетично значущих змін вимови.

Щось подібне можна побачити й у давньоіндійській класифікації звуків, що корелює з алфавітом деванагарі. Вона включає чотири основні класи фонетичних одиниць, що розрізняються за типом перешкоди: вокоїди, зімкнені приголосні, “проміжні” напівприголосні та щілинні [Захарьин 2014, 117].

У сучасній фонології розроблений детальний перелік диференційних ознак, який дозволяє класифікувати звуки мовлення, базуючись на універсальних критеріях. Для ілюстрації можливостей такої класифікації ми обрали приголосні, адже в більшості мов світу саме вони представлені найбільшою кількістю варіантів.

Ознаками ініціації є: задіяність легеневого (“видихального”) механізму утворення повітряного потоку (більшість приголосних), глоталізованість (ейективні (абрупривні), імплзивні), велярне всмоктування (клацаючі).

Ознаками фонації є: тип фонації (придихальний, нейтральний, рипучий голос), участь голосу (глухий/дзвінкий), аспірованість.

Ознаки основної артикуляції є переважно конститутивними за своєю сутністю, тому їх взято за основу в більшості описів звукових систем природних мов.

В універсальній фонетичній класифікації місце утворення звука асоційоване з відповідним органом артикуляції або його частиною, тож приголосні в такій класифікації характеризуються відповідними ознаками за місцем та органами артикуляції й найчастіше діляться на білабіальні, лабіодентальні, дентальні, альвеолярні, постальвеолярні, палатальні, велярні, увулярні, фарингальні, ларингальні. Однак такий рухомий орган, як язик, створює додаткові можливості щодо класифікації приголосних, що утворюються за його допомогою: апікальні апікодентальні та апікоальвеолярні), ламінальні, субламінальні (ретрофлексні), дорсальні, какумінальні.

Ознаки способу утворення відображують тип перешкоди й спосіб проходження повітря крізь неї. Залежно від типу перешкоди розрізняють зімкнені, фрикативні й апроксиманти.

Зімкнені приголосні характеризуються таким параметром, як можливість проходження струменя повітря через носову порожнину, тому ці приголосні поділяються на ротові й носові.

Фрикативні приголосні можуть мати такі ознаки, як форма звуження (плоска / жолобчаста), місце проходження повітряного струменя (центральні / латеральні), вібрантність, миттєвість.

Складні артикуляції діляться на послідовні – преназальні, постназальні, африкати; одночасні – лабіальність, додаткова артикуляція (лабіалізація, палаталізація, веляризація, фарингалізація).

Додатковими можливостями класифікації приголосних є довгота (гемінація), сильність / слабкість, можливість складоутворення [Кодзасов... 2001, 285].

Давньоіндійська класифікація приголосних, звісно, не є універсальною, адже вона створювалася з метою опису звукової системи однієї мови – санскриту, але, як можна помітити, має багато спільного з універсальними системами класифікації, що виникли значно пізніше. Принаймні два класи приголосних відповідають сучасним, а саме зімкнені й фрикативні. Зімкнені (і відповідні графеми деванагарі на їхнє позначення) утворюють п'ять множин на основі спільності місця (sthāna) та способу утворення (prayatna). Кожна з цих множин (чотири початкові одиниці) являють собою ротові, протиставлені за ознакою “дзвінкість” та “придиховість”, а на п'ятому місці розташований відповідний носовий. Завершують алфавіт фрикативні приголосні: три сибілянти й один задньоязиковий [Захарьин 2014, 117].

Як бачимо, давньоіндійська класифікація приголосних спирається на базові принципи й класифікаційні ознаки, спільні з сучасним фонологічним підходом.

Ця обставина разом із тим, що знайомство західних лінгвістів із багатим здобутком санскритської фонетичної традиції вплинуло на розвиток фонетики в XIX столітті [Deshpande 2001, 16], дозволяє зробити висновок, що давньоіндійська лінгвістична традиція, зокрема в галузі фонетики, хоч і не може бути безпосередньо співвіднесена із сучасними фонологічними школами, має багато спільного із сучасною фонологією, а отже, і містить спільні концепції, в тому числі і у своїй терміносистемі.

ЛІТЕРАТУРА

- Амирова Т. А. **Очерки по истории лингвистики** / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский. Москва, 1975.
- Видунас В. Классификация звуков в фонетических трактатах древней Индии // **Вопросы философии**, 2014, № 6.
- Елизаренкова Т. Я. **Исследования по диахронической фонологии индоарийских языков**. Москва, 1974.
- Захарьин Б. А. Квантование звукового потока древнеиндийскими лингвистами: аналитико-таксономический и функциональный подходы // **Вопросы философии**, 2014, № 6.
- Зиндер Л. Р. **Общая фонетика**. Москва, 1979.
- Касевич В. Б. **Фонологические проблемы общего и восточного языкознания**. Москва, 1983.
- Кодзасов С. В., Кривнова О. Ф. **Общая фонетика** / С. В. Кодзасов. Москва, 2001.
- Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г. **Морфонология в описании языков**. Москва, 1983.
- Лебедев В. Г. Теоретическая фонетика // **Теоретический курс арабского языка: учебник** / Под ред. Э. Н. Мишкурова. Москва, 2004.
- Лысенко В. Г. Генезис учения об атомах как проблема языка и мышления // **Вопросы философии**, 2014, № 6.
- Тищенко К. М. **Метатеорія мовознавства**. Київ, 2000.
- Трубецкой Н. С. **Основы фонологии**. Москва, 2000.
- Bare James. **Phonetics and Phonology in Pāṇini**. Natural Language Studies, 21. Ann Arbor: Phonetics Library, University of Michigan. 1976.
- Deshpande Madhav M. **Śaunakīyā Caturādhyāyikā: A Prāṭisākhya of the Śaunakīyā Atharvaveda, with Commentaries Caturādhyāyībhāṣya, Bhārgava-Bhāskara-Vṛtti and Pañcasandhi**. Harvard, 1997.
- Deshpande Madhav M. **Indian theories on phonetics** / Geschichte der Sprachwissenschaften: ein internationales Handbuch zur Entwicklung der Sprachforschung von der Anfängen bis zur Gegenwart Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Bd 1. Berlin, 2000.
- Deshpande Madhav M. Ancient Indian Phonetics // **Phonology. Critical Concepts**. London, 2001.